

MÉSZÁROS TIBOR

Egy fa sohasem nyomorult

– Márai Kassája –

Egy író életművében a visszatérő elem (személy, hely, esemény) jelenlétének fontosságát többféleképpen lemérhetjük: az előfordulás sűrűsége alapján, „helyét” illetően, azaz írója életrajza, életének eseményei összefüggésében, illetve az író ars poeticája alapján.

Márai Sándor életművében szülővárosa mindig központi helyet foglal el, hiszen rendszeresen írásai tárgyává teszi a nagybetűs Várost. Irodalmivá alakítja a múlt fényes Kassáját, amely a mindent meghatározó gyermekkor legfontosabb helyszíne és az író életének leglényegesebb földrajzi tájékozódási pontja. Ez a kép sokszor idealizált, sőt, „sohasem létezett” benyomást kelt az olvasóban, mert nem elsősorban topográfiai fogalom, sokkal inkább egy, a valós, reális világ *felett* elhelyezkedő. Így természetesen mindazok, akik benépesítik a Márai számára „Örök Várost”, ők is egy mitológiává sűrített történet részesei, s így lesz a polgár és polgárságkép idealizált, helyenként valószínűtlenül „steril”.

(Itt kell megjegyezni, hogy mindez nem egy minden probléma és ellentmondás nélküli, idilli kapcsolat, hiszen a Város már írónk életében sem volt és lehetett olyan, amilyen színben és szerepben ő maga is látni szeretné. Márai életében Kassa az értékek városa, de nem marad más szerep szülővárosának sem, mint osztályának, a polgárságnak: „eszélösen védelmezni”, megőrizni az ősök által létrehozott értékeket. Ezért kötődik egymáshoz az író polgárság-élménye és Kassa Várossá, örök szimbólummá válása.)

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Márai Kassához való viszonya ne lenne bensőséges, ha találunk is egymásnak ellentmondó gondolatokat írásaiban. „A szülővároshoz a viszonyunk az évekkel mind bensőségebb, bonyolultabb lesz. Az ember lassan elfelejt minden érzelmességet, s mint minden bensőséges kapcsolatban, nem erőit vagy hibáit nézzük annak, aki fontos nekünk, hanem a tényt, hogy van. S ez, ahogy múlnak az évek, mindennél fontosabb.

Nem igaz, hogy a világ korlátlanul nagy. A világ egy ember számára pontosan olyan nagy, amennyire a gyermekkor emlékeihez hasonlít. Minden más idegen. Talán nagyszerű, néha félelmes, de mindenképpen idegen. A világ csak annyiban van idegeink és

Hyannis, Egyesült Államok, 1961.

érzéseink számára, amennyire tükrözi az elsüllyedt és varázslatos világot, a gyermekkor és az otthont” (*A kassai bombák*). E sorok is jelzik, hogy mennyire meghatározónak és személyisége egyik pillérének tartja Kassát. Élete egyik (lélektani) csúcspontján természetes szükségszerűségként jelentkezik a vágy: bemutatni az örök Kassát másoknak, ez is magyarázza az *Egy polgár vallomásai* megszületését, s az abban lefestett Kassa-képet.

Cassovia című verse (amelyet a szobája falán lógó, az emigrációba is elvitt metszet ihletett) mintegy Kassához kötődő emlékeit gyűjti egybe, mely egyben gyermekkorába, az ártatlanság világába való visszatérés is. E „lírai leltárban” az életműben központi szimbólumként szereplő dóm ugyanolyan fontos, mint a saját maga által leírt első verssor vagy Rákóczi:

*Egyszer Rákóczit hozták haza reggel,
Kézenfogva vitt apám a menettel.
A dóm úszott a ködben, mint egy várrom,
Valami nagy és biztos e világban.*

Lényeges az a tény is, hogy az író életének mely szituációjában jut kulcsszerep Kassának, és ennek milyen célja van. Ha erre a nézőpontra koncentrálunk, azt tapasztaljuk, hogy Márai olyankor keresi fel Kassát gondolatban (vagy ténylegesen), amikor szükség, fájdalom, emlékezés mintegy *panacea*-ként, mindent gyógyító, minden sebet beforrasztó gyógyszerként használva felidézti vele szülővárosát, mint megoldási lehetőséget.

Meggyőződésévé vált, hogy Európát csak a szellemi ember mentheti meg. E szellemiség alkotóelemei között a család, az ősök, a polgárság szellemi-lelki öröksége egyaránt fontosak. És – különösen Márainál – a szülővároshoz való viszony. Nem pusztán születési hely, hanem egy örök viszony, mely a bölcső és felnevelő, az örök mérce és a teljesség szimbóluma. Ezt írja *Kassán* című versében:

*Szigorú, emlékeztető
A halottakkal tegező
Az élőkkel vigasztaló
Büszke és egyedülvaló
Kirándulás is, végzet is –
Itt kezdtem, s tán itt végzem is.*

Nagyon tanulságos a krisztusi kort megért és az *Egy polgár vallomásait* lejegyző Márai Kassa-képe. A lázadás és útkeresés életkorszaka után az író számot vet mindazzal, ami számára érték, megtartó erő. Nem pusztán egy olyanfajta teljességre jut el, amely írásművészetét kiteljesíti, hanem számvetést készít azzal a szándékkal, hogy összegzi, értékeli mindazt, amit örökségének tekint, és gondolkodásmódja, értékrendje alapjait jelenti. Visszaemlékezik őseire, osztályára és szülővárosára, valamint élete eddigi állomásaira. Nem csoda, hogy valósággal megdicsőíti szülővárosát írásaiban, mert szellemisége, lelkisége egy életre meghatározza gondolkodásmódját, bárhol élt is a világban. Ezért, ahol hasonló „levegővel” találkozik, mint Kassán, ott azonnal otthon érzi magát. „Kolozsvárt és Kassát ugyanaz a lélek tervezte, építette. A lombardiai városköztársaságok, a Hansa nagy, polgári megmozdulásai idején épültek a magyar világban e remekművek, a tizennegyedik századbéli város- és dómépítő polgárság lelkét sugározza Magyarország e két legtekélyesebb városa” (*Kolozsvár*).

Tehát mindent meghatározó örök viszony ez, kezdet és vég, elindulás és megérkezés. Kassa számára nem csupán tartózkodási hely, hanem vélemény, létállapot, gondolkodásmód, légkör és – egyik kedvenc szavával élve – *térfogat*.

Márai megtapasztalta a világ korlátlan nagyságát (tanúbizonyosság erre 41 évig tartó emigrációja), de mert szigorúan és bölcsen nevelték, sohasem tudott és akart hűtlenné lenni a polgári értékrendhez és önmagához. Így válik Kassa is élete folyamán a nagyetűs, az egekbe emelkedő Várossá, az emigrációban élő író szellemi-lelki útítársává. „Valahányszor Kassára mentem, a pillanatban, mikor leszálltam a vonatról, megejtett az a varázslatos biztonságérzés, hogy itt, csak itt, e néhány utcán, nem történhet semmi bajom.” Ez az a védettség, amely hiányzik a világban hánnyódó, valahogyan mindenhol a szülővárost kereső író életéből. „Mindig nyugatra menj. És ne feledd soha, hogy keletről jöttél” – írja még Magyarországon második színműve, *A kassai polgárok* kezdősoraiban.

Úgy tűnik, megtanult valamit, amit nekünk is bensőnkbe kellene vésnünk az egységesülő Európában: bárhová is vet a sors, belső, örök mércénk kellene maradjon szülőhelyünk, mely „valami nagy és biztos e világon”, ahogyan Márai írja. A világ egyik sarkkövévé válik szülővárosa, ezért írja *Válás Budán* című regényében az alábbiakat: „Norbert páter azt adta neki, amit legtöbbször az anya sem tud adni, a család sem, a testvérek sem: a nevelőszeni észrevétlen mozdulataival emberi közösség pártfogása alá helyezte. Az ember tartozott valahová, ennyi volt az egész.” Norbert páter természetesen a kassai premontrai gimnáziumot idézi, amelynek falai között több alkalommal is diák volt.

Káldor című elbeszélése talán üzenet a mai kassai polgárok számára is: „...csak Kassát szeretném megfőzni egyszer, az egyetlen, amire pali vagyok, ha megjelenik rólam valami, itthon vagy külföldön, drukkolok, hogy elolvassák-e Kassán... szóval, érted, Kassa, Kassa. Betegség. Már nem is fogom kiheverni.”

A féltékenyek című regénye összekapcsolja az író legfontosabbnak tartott kincseit: egy körvonalazódó családtörténetbe foglalja a műveltség, a család és a Város együttesét, és egyértelműen hitet tesz amellett, hogy míg a múlt a légkört megteremtő értékek birodalma, a jelen az idegenségé, a kultúranélküliségé. A haldokló apa személyében egy kultúra s vele egy Város is süllyedőben van...

Jellemző Máraira, hogy az élet nehézségei mindig a személyesség felé terelik őt, ezért jelennek meg élete legnagyobb krízisei idején legjobb versei, és ezért

olvashatunk Kassával, kapcsolatos írásokat életfordulóin, határhelyzetekben. Viktor E. Frankl pszichiáter elmélete szerint az ember leginkább az élet értelmességétől szenved. Az örökké gondolkodó Márai válsághelyzetekben ezt úgy próbálja feloldani, hogy az értelmén túli, *számára örök* értékek felé fordul. Ez korábban már említett, önéletrajzi alapokon nyugvó regényében még inkább a nosztalgia, a fiatalság elmúlásának első jele. 1939-ben viszont, amikor megszületik kisfia, Kristóf, aki mindössze néhány hétig él, megírja *Ujjgyakorlatok* című versciklusa első darabjait. Az első „tétel” így kezdődik:

*Este nyolckor születtem, fújt a szél.
Kassát szerettem és a verseket,
A nőket, a bort, a becsületet
S az értelmet, mely a szívhez beszél.*

E versciklusa harmadik darabja a megdöbbentő erejű *Egy kisgyermek halálára*. Látszólag mellékkörülmény Kassa említése, valójában az egyik megtartó erő egy nehezen feldolgozható vagy feldolgozhatatlan

Márai szobra Kassán, Gáspár Péter alkotása

élethelyzetben. Itt lesz szülővárosa ismét az a gyökér, amelybe minden körülmény között kapaszkodhat, s reményt ad az élet kisiklásainak helyreállítására. (Ez egyben természetesen befelé fordulást is jelent, hiszen a személyes és történelmi sors nem tette számára lehetővé, hogy Kassa valaha is az legyen számára, ami volt.)

Az egyre jobban kiszélesedő háború veszélyeztet minden, az ősök és a műveltség által létrehozott értéket, ezért (ön)elemező, a felelősséget kutató művet ír. Egy hónappal egyik kedves városa, Párizs megszállása után, Kassán végigjárja gyermekkorai színhelyeit, mert szeretne otthon lenni az egyre szűkülő Európában, és ennek kapcsán elmélkedik. Az író számára a háború felidézi annak rémét, hogy mindaz végleg elsüllyedhet, amihez belső kötődése volt, ezért utazik a Város bombázásának hírére egy „örjáratra”. Ennek gyümölcse a *Kassai örjárát* és (a háború kiterjedésével) egy évvel később *A kassai polgárok*. Előbbiben írja, hogy „A polgár és a polgári rend az emberi együttélés egyik legértékesebb, leghasznosabb, magasrendű terméke, mindaddig, amíg alkotó és hősiess. A papucsos polgár, aki rádiót hallgat, szidja az adókat és a prolikat, nem eszménye senkinek.”

Kassára utazása során, repülés közben sok minddel számot vet: számba veszi élet és halál kérdéseit, a háború által szétszabdalt Európa sorsát, és azt is, hogy ezt a rendkívül gazdag és hatalmas kultúrával rendelkező földrészt hogyan lehetne megmenteni. Az aggódó szellemi ember azonban nemcsak a problémára, hanem a megoldásra is érzékeny. Ekkor látja meg a „katedrálisok szövetségét”, azt a rejtélyes-titkózatos hálózatot, amely összeköti Kassát Európa más városaival. Kifejezi mindezzel azt a reményét, hogy van megoldás egy világégés közepette is, amíg vannak olyan helyek, eszmék, emberek, akik hajlandók túllátni, felülemelkedni mindazon, melyek az embert önsorsrontóvá teszik.

A kassai polgárok újabb kapaszkodási kísérlet egy világégés közepette már csak azért is, mert összekapcsolhat számára két kulcsfogalmat: a polgárságot és Kassát. A mű annak próbája, hogy megmaradhasson valami a sok pusztulófélben lévő értékből, hiszen „A művész dolga, hogy műhelyében és műve közelében maradjon, mikor reng a világ.” De mit tegyen akkor, amikor a Várost kell megvédeni egy külső hatalommal szemben? Szabad-e ölni a Város védelme érdekében? Kassa polgárai nem tudnak és nem is akarnak jog és szabadság nélkül élni...

Végül vessünk egy pillantást az emigrációban élő Máraira, ahol minden nap az értelem keresése volt a fájdalomban, a nyelvnélküli lélettér fogatban, az ön-

kéntes száműzetésben. Olaszországi éve (1948–1952 és 1967–1980) még hordoznak egyfajta kedélyességet, a dél-itáliai táj ad egy „otthonosság-érzést”. Kevés olyan meleg hangú és aggódó levelet írt, mint egykori szomszédjuknak Salernóba, a dél-olaszországi föld-rengés hírére: „Most érezzük csak igazán, hogy mennyire közeli és kedves barátaink vannak ott lent, mindenekelőtt és legfőképpen a Iorio család. Tudjátok, furcsa érzés megmenekülni a közös tragédiától, – egy megkönnyebbülés, ugyanakkor bizonyos szégyent is érzünk, mert mintha nem lenne becsületes dolog elmenekülni a közös végzet elől.” Itália még Európa, az a hely, ahol a katedrálisok titkos szövetségben vannak egymással, ennek ellenére is megszületik a Nápoly melletti Posillipón a *Halotti beszéd*, az életmű egyik lírai csúcsteljesítménye.

S Olaszország még kevésbé ad számkivetettség-élményt, mint az Egyesült Államok, különösen New York... Jól jellemzi ezt az időszakot mindaz, amit *Béke Ithakában* című regényében ír: „A száműzöttek közös, egyhangú élménye, hogy életük valósága nem a környezet, hanem az emlékezés.” Javarészt még nem publikált naplójegyzetei között ebből az időszakból nem egyet találunk, amely minden eddiginél élesebb ellentétet mutat a már „álmok városává” lett Kassával: „Csak az én életem nem tud itt alakot kapni. Idegen vagyok itt. Olaszországban nem voltam idegen. Nem bírok írni itt. Mióta eszméletem tudom, dolgoztam. Az ostrom alatt, az idegenben... mindig dolgoztam. Itt nem tudok írni. Miért? Nem tudom. Nem bírok írni itt. S ez félelmes és szomorú” (*Ami a Naplóból kimaradt 1953–1955*).

Itt már nem a kedélyesség, az ismerősség hiánya jelenti a legnagyobb próbatételt, hanem a Márai számára oly fontos *légkör* helyetti légüres tér, s az, amit az álommá magasztosított Kassa még biztosított: a kapcsolat, a szellemiség – térben és időben...

Salernóban a hatvanas évek végén a filmrendező-testvér Radványi Géza egy alkalommal meglátogatta Máraiakat. E látogatás sem múlhatott el anélkül, hogy a két testvér fel ne idézte volna a szülővárost, Kassát. „Sándor és Lola évődtek, ismét minden a régi volt, Kassát játszottak egész nap” – emlékezik vissza egy szemtanú. Idős korára ez maradt számára: a szülővárost felidéző játék.

Föld, Föld...! című visszaemlékezésében (1972) újra feltűnik Városa. (Nem véletlen, hogy ő maga is az *Egy polgár vallomásai* harmadik részeként aposztrofálja, jóllehet kronologikusan a két mű közötti időszakból kimarad tíz év: a két emlékezés belső kapcsolatrendszerére, szellemi kapcsolódásaira utal ezzel.)

Helyenként ugyanaz a „hang” szólal meg e művében, mint egy évtizeddel korábbi regényében: „A légkör. A megtartó, az eleven polgári légkör. (Kassán nem hiányzott soha. A kolozsváriakon sem éreztem ezt a légszomjas tátogást, a légkör hiányát.) De minden, ami Budapesten körülvett – a kormányfőtanácsos, a méltóságos úr, a cselédnyúzó nagysága, a lipótvárosi plutokrata (ő volt még a legjobb fajta ebben a felemás álpolgári pesti panoptikumban) –, mindez nem volt számomra eleven, polgári légkör – igen, mint én magam, ez is csak karikatúrája volt annak, aminek emlékét Kassáról elhoztam és hűségesen őriztem. Most megértettem, hogy én – ebben a környezetben, a jól menő írószág keretében – soha nem éreztem otthon magam. Valamit kerestem, valami örökké hiányzott... Mi? Az, hogy a magam világában, a saját levegőm lélegezzem.”

A címben idézett Pascal-gondolat is jelzi: bármilyen helyzetbe is kerülünk, kiszolgáltatott és nyomorult körülmények között csak az marad meg számunkra, ami érték, ahová a tartásunkat biztosító gyökereink nyúlnak. Ezért tartja az ember legnagyobb ellenségének a „világpolgár” Márai a gyökértelességet – ezt hirdeti élete és műve s ezért (is) lehetne az örök „kassai polgár” csendes-óceáni jeltelen sírjának felirata *A kassai polgárok* imaszerű gondolata: „Maradj hűséges Istenedhez, hazádhoz és jellemedhez. Ámen.”

Bizonyára nem gondolta, hogy 1941-ben született lírai cikkének (*A kassai bombák*) sorai egészen más jelentéssel bírnak számára élete sorsfordulója, emigrációja után:

„A szülőváros rokonságánál bonyolultabb, titkosabb nincs a világon. Még Csikágóban[!] az utcán, szembejön egy ember, s ezt gondolod: »Érdekes, Kornitzerre hasonlít«. Látsz egy házhomlokzatot Dijonban, s érdeklődve gondolod: »Olyan, mint Felkaiék háza«. Mindent ehhez kapcsolunk, szórakozottan. Nem igaz, hogy a világ korlátlanul nagy. A világ egy ember számára pontosan olyan nagy, amennyire a gyermekkor emlékeihez hasonlít. Minden más idegen. Talán nagyszerű, néha félelmes, de mindenképpen idegen. A világ csak annyiban van idegeink és érzéseink számára, amennyire tükrözi az elsüllyedt és varázslatos világot, a gyermekkort és az otthont. ...A szülőváros területenkívüliségének csodája ez.” ■